

ФІЛАСОФСКАЯ АПАЗІЦЫЯ АГУЛЬНАГА/ПРЫВАТНАГА І ІНШЫЯ СУМЕЖНЫЯ КАНЦЭПТЫ Ў ПРАСТОРЫ МОВЫ

Філасофскае паняцце агульнага вызначаецца як «принцип бытия всех единичных вещей, явлений, процессов; закономерная форма их взаимосвязи в составе целого» (Кароткі энцыклапедычны слоўнік філасофскіх тэрмінаў, 2008). Агульнаму супрацьпалагаецца прыватнае, адзінкавае, індывідуальнае, канкрэтнае і т.п. Такім чынам, апазіцыя агульнага/прыватнага можа закранаць такія паняцці, як цэлае, аб'ектыўнае, абстрактнае і іншыя сумежныя канцэпты.

Калі разглядаць такі аб'ект лінгвістычнага аналізу, як паняцце «Я» (у размове індывіда), праз прызму філасофскай апазіцыі агульнага і прыватнага, выявляцца і іншыя блізкія адзін аднаму супрацьлегласці, якія маюць пад сабой агульную аснову – аднесенасць да прызнакаў «Я». Гэта апазіцыі такога зместу, як:

- 1) цэлае – частка (напрыклад, *я і мая рука, я і мой настрой*);
- 2) аб'ектыўнае – суб'ектыўнае (*тое, што рэальна існуе незалежна ад маіх уяўленняў, і тое, што я сабе ўяўляю*);
- 3) абстрактнае – канкрэтнае (*тое, што знаходзіцца за межамі чалавечага, а такім чынам і майго фізічнага (але не ментальнага) успрымання, і тое, што я як чалавек магу фізічна адчуць*);
- 4) чужое – сваё (*тое, што не належыць мне і майму колу, і тое, што належыць мне і майму колу*);
- 5) невідавочнае – відавочнае (*тое, што я не магу назіраць, паколькі яно ўтоена ўнутры, і тое, што я магу назіраць, паколькі яно звонку*);
- 6) далёкае – блізкае (*тое, што знаходзіцца за межамі маёй дасяжнасці, і тое, што знаходзіцца ў межах маёй дасяжнасці*);
- 7) некантралюемае – кантралюемае (*тое, што мне непадуладна, і тое, што мне падуладна*);

8) сабіральнае – адзінкавае (*тое, што, падобна агульнаму, у нявызначанай, не абмежаванай падлікамі колькасці, і тое, што, падобна мне, у малой вызначанай колькасці*);

9) пастаяннае – пераменнае (*тое, што адносна стабільна і прадказальна, паколькі ўласціва большай частцы групы, а значыць, з'яўляецца адносна агульным, і тое, што вар'іруецца ў залежнасці ад індывіда, такога як я*).

З пункту гледжання дадзеных прызнакаў у размове характарызуецца індывід, які з'яўляецца для большасці з іх стрыжнёвым паняццем, цэнтральным звяном. З аднаго боку, паняцце «Я» на правах падпарадкаваных адносін з'яўляецца часткай агульнага: *я і ўдзельнікі зносін, я як частка групы, калектыва, грамадства і т.п.* З іншага боку, я перасякаецца з новай апазіцыйнай парай *я – не я*.

На аснове прыёмаў апісання адносін, якія выкарыстоўваюцца ў фармальнай логіцы, можна схематычна адлюстраваць сувязь паміж лінгвістычна абгрунтаванай, а значыць, і лінгвістычна-філасофскай апазіцыяй агульнага/прыватнага з выдзеленымі і апісанымі вышэй паняццыйнымі парамі (малюнак).

Адносіны агульнага/прыватнага і я/не я

Апазіцыя цэлага і часткі знаходзіцца ў падпарадкаваным становішчы ў дачыненні прыватнага і агульнага, паколькі ўсякая частка можа быць прыватным чагосяці агульнага, але не ўсякае прыватнае (індывідуальнае) можа быць неаддзельнай часткай ад цэлага, і нельга сцвярджаць, што гэтыя апазіцыі тоесныя. Напрыклад, чалавек – частка цэлага калектыву і асобнае ад калектыву, а рука чалавека – частка цэла, але не прыватнае (асобнае) ад яго.

Пры гэтым цэлае ёсць агульнае, але не наадварот. Прыкладна тое ж самае можна сказаць і аб супрацьпастаўленні аб'ектыўнага і суб'ектыўнага: усякае суб'ектыўнае прыватна, але не наадварот. Напрыклад, суб'ектыўная ацэнка чалавека – прыватная, але не ўсякая прыватная ацэнка – суб'ектыўная. Пры гэтым аб'ектыўнае ёсць агульнае, але не наадварот. Напрыклад, аб'ектыўнасць узыходу сонца па раніцах – агульны факт для ўсіх, а агульныя рэлігійныя ўяўленні – далёкія ад аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Апазіцыя абстрактнага і канкрэтнага знаходзіцца ў зносінах перасячэння з рода-відавай па сувязі парай *агульнае/прыватнае*, паколькі ў гэтых пар ёсць агульнае поле: людзі як агульнасць, у якую ўваходзіць *я*, і людзі як агульнасць, здольная да фізічнага ўспрымання аб'ектаў навакольнага свету. Акрамя таго, у такім жа стаўленні знаходзяцца пары паняццяў *абстрактнага – канкрэтнага* і *суб'ектыўнага – аб'ектыўнага* з агульным полем канкрэтна-аб'ектыўнага.

Апазіцыя *сабіральнага – адзінкавага* суадносіцца з *агульным/прыватным* па колькаснаму прызнаку, г.зн. апасродкавана, гэтак жа як і *пастаяннае – пераменнае*, але ўжо па характары змены. Таму дзве названыя пары праходзяць на малюнку па датычнай да цэнтральных паняццяў *агульнага/прыватнага*, але не перасякаюць іх, як іншыя пары, у частцы *я*.

Правыя часткі астатніх апазіцый, якія складаюць паняцці *свой, блізкі, відавочны, кантралюемы*, уваходзяць у поле прыватнага *я* як вобласці перасячэння пары *прыватнае – агульнае* з паняццёвай парай *я – не я*. Пры гэтым паняцці *блізкага – далёкага* перасякаюцца з паняццямі *відавочнага – невідавочнага* ў агульным полі візуальна дасягальнага і недасягальнага. Левыя часткі гэтых апазіцый (*чужое, далёкае, невідавочнае, некантралюемае*) атрымліваюць размеркаванне ў полі *не я* паняццёвай апазіцыі *я – не я*.

Выдзеленыя апазіцыі аказваюцца заўважнымі пры разглядзе моўных сістэм на лексіка-граматычным узроўні. Асаблівая іх значнасць выяўляецца ў сістэмах указальных і асабістых займеннікаў у розных мовах свету. Так, напрыклад, у індаеўрапейскіх мовах ёсць асабісты займеннік *я* і супрацьлеглы яму па прызнаку колькасці займеннік *мы*. Апошні можа выяўляць *уклучанасць/няўклучанасць* адрасата ў сферу «сваіх» для таго, хто размаўляе, г.зн. быць інклюзіўным або эксклюзіўным. У шэрагу найстаражытных рэдкіх моў (каўказскія, дравідыйскія і інш.) для выражэння інклюзіўнасці/эксклюзіўнасці прызначаны спецыяльныя займеннікі. Сустрэкаюцца яшчэ больш цікавыя моўныя факты. У афрыканскай мове герэра прысутнічаюць суфіксы *-ni* і *-na* са значэннем *той бачны* і *той нябачны* адпаведна. У паўночнаамерыканскай мове квакіутль маецца сем розных займеннікаў 3-й асобы, якія адрозніваюцца па ступені аддаленасці, бачнасці/нябачнасці, прысутнасці/адсутнасці прадмета. У амерыканскай мове блэкфут ёсць спецыяльны займеннік, які паказвае на чалавека з іншага роду (К. Я. Майцінская, 2009).

Прыведзеныя моўныя факты з рэдкіх выміраючых моў служаць своеасаблівымі рэліктамі – носьбітамі мінулых вобразаў у наш час, пацвярджаюць даўнія высновы даследчыкаў аб тым, што першабытныя людзі

ў сваіх прымітыўных уяўленнях аб свеце перш за ўсё супрацьпалагалі *я – не я* (К. Я. Майцінская, 2009, с. 144).

У эпоху нарастаючай глабалізацыі і іншых інтэграцыйных працэсаў узнікаюць пытанні: ці істотны лінгвафіласофскія апазіцыі *прыватнага (я) – агульнага (не толькі я)*, *я – не я* для сучаснага грамадства, а таксама якім чынам і ў якой ступені яны прадстаўлены ў прасторы мовы. Відавочна, лінгвістычнае даследаванне на гэтую тэму ўяўляла б цікавасць як у супастаўляльным, так і ў этнакультурным, этнасацыяльным аспектах.